तर्षितः २ सतृट् ३। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (यथा, देवीभागवते। २। ८। २०।
"तृषितश्च परिश्रान्तः क्षुधितश्चोत्तरासुतः॥"
भावे क्तः।) तृषायाम्, क्ली॥

तृषितोत्तरा, स्त्री, (तृषितः उत्तरो यस्याः।) अशनपर्णी। इति शब्दचन्द्रिका॥

तृष्णक्, [ज्] त्रि, (तृष्यति आकाङ्क्षतीति। तृष् + "स्वपितृषोर्नजिङ्।" ३। २। १७२। इति नजिङ्।) लुब्धः। इत्यमरः। ३। १। २२॥ (तृषितः। यथा, ऋग्वेदे। १। ८५। ११।
"असिञ्चन्नुत्सं गोतमाय तृष्णजे॥")

तृष्णा, स्त्री, (तृष + "तृषिशुषिरादिभ्यः कित्।" उणां ३। १२। इति नः स च कित्।) अनात्मीयस्वीकारेच्छा। इति चण्डीटीकायां नागोजीभट्टः॥ सा लिप्सा। (यथा, रघुः। ८।२।
"तदुपस्थितमग्रहीदजः
पितुराज्ञेति न भोगतृष्णया॥")
पानेच्छा। इति मेदिनी। णे, १६॥ तत्पर्य्यायः। उदन्या २ पिपासा ३ तृट् ४ तर्षः ५ इत्यमरः। ३।३।५१॥ तृषा ६। इति शब्दरत्नावली॥ तर्पणम् ७। इति जटाधरः॥*॥ रोगविशेषः। तन्निदानं यथा,—
"वातात् पित्तात् कफात् तृष्णा सन्निपातात् द्रवक्षयात्।
षष्ठी स्यादुपसर्गाच्च वातपित्ते तु कारणम्॥
सर्व्वासु तत् प्रकोपो हि सौम्यधातुप्रशोषणात्।
सर्व्वदेहे भ्रमात् कम्पतापकृद्दाहमोहकृत्॥
जिह्वामूलगलक्लोमतालुतोयवहाः शिराः।
संशोष्य तृष्णा जायन्ते तासां सामान्यलक्षणम्॥*॥
मुखशोषो जलातृप्तिरन्नद्वेषः स्वरक्षयः।
कण्ठोष्ठजिह्वाकार्कश्यं जिह्वानिष्क्रमणं क्लमः।
प्रलापश्चित्तविभ्रंशो मृद्ग्रहोक्तास्तथामयाः।
मरुतः क्षामता दैन्यं शङ्खतोदः शिरोभ्रमः॥
गन्धाज्ञानास्यवैरस्यश्रुतिनिद्रावलक्षयाः।
शीताम्बुफेनवृद्धिश्च पित्तान्मूर्च्छास्यतिक्तता॥
रक्तेक्षणत्वं सततं शोषो दाहोऽतिधूमकः।
कफं रुणद्धि कुपितस्तोयवाहिषु मारुतः॥
स्रोतःसु स कफस्तेन पङ्कवच्छोष्यते ततः।
शूकैरिवाचितः कण्ठो निद्रामधुरवक्त्रता॥
आत्मनः शिरसो जाड्यं स्तैमित्यच्छर्द्यरोचका।
आलस्यमविपाकश्च यः स स्यात् सर्व्वलक्षणः॥
आमोद्भवा च भक्ष्यस्य संरोधाद्वातपित्तजा।
उष्णक्रान्तस्य सहसा शीताम्भो भजतस्तृषा॥
तृष्णा वोर्द्ध्वं गतं कोष्ठं कुर्य्यात् पित्तरुजैव सा।
या च पानातिपानोत्था तीक्ष्णाग्नेः स्नेहपाकजा॥
स्निग्धकट्वम्ललवणभोजनेन कफोद्भवा।
तृष्णारसक्षयोक्तेन लक्षणेन क्षयात्मिका॥
शोषमोहज्वराद्यस्य दीर्घरोगोपसर्गतः।
या तृष्णा जायते तीव्रा सोपसर्गात्मिका स्मृता॥"
इति गारुडे तृष्णानिदानम् १५६ अध्यायः॥*॥

तदौषधं यथा,—
"त्रिफलापिप्पलीचूर्णं भक्षितं मधुना युतम्।
भोजनादौ हि समधु पिपासां त्वरितं हरेत्॥"
इति तत्रैव १६४ अध्यायः॥*॥
अपि च। "अथ तृष्णाधिकारः। तत्र तृष्णाया निदानपूर्व्विकां सम्प्राप्तिमाह।
भयश्रमाभ्यां बलसङ्क्षयाद्वा
ऊर्द्ध्वं चितं पित्तविवर्द्धनैश्च।
पित्तं सवातं कुपितं नराणां
तालुप्रपन्नं जनयेत् पिपासाम्॥
स्रोतःस्वपां वाहिषु दूषितेषु
दोषैश्च तृट् सम्भवतीह जन्तोः।
तिस्रः स्मृतास्ताः क्षतजा चतुर्थी
क्षयात्तथान्यामसमुद्भवा च॥
भुक्तोद्भवा सप्तमिकेति तासां
निबोध लिङ्गान्यनुपूर्व्वशस्तु॥
नराणां चितं स्वस्थान एव सञ्चितं पित्तं सवातं पित्तविवर्द्धनैः कट्वम्लोष्णादिभिः कुपितम्। भयश्रमाभ्यां बलसङ्क्षयादुपवासादेश्च वातः कुपितः। तद्द्वयं ऊर्द्ध्वं प्रसरन् तालुप्रपन्नं सत् पिपासां जनयेत्। न केवलं तालुन्येव दूषिते तृषा भवति। किन्तु जलवाहिस्रोतःस्वपि। अत आह। स्रोतःस्वित्यादि। नन्वत्र बहुवचनं युक्तम्। यतो जलवहे द्वे स्रोतसी सुश्रुतेनोक्ते। उच्यते। तयोरेवानेकप्रतानयोगान्न दोषः। अपां वाहिषु स्रोतःस्विति जिह्वादेरप्युपलक्षणम्। यत आह चरकः रसवाहिनीश्च धमनीर्जिह्वा हृदयगलतालुक्लोम च। संशोष्य नृणां देहे कुरुतस्तृष्णामतिबलौ पित्तानिलाविति॥ सङ्ख्यामाह। तिस्र इत्यादि॥ तृष्णायाः सामान्यं लक्षणमाह।
सततं यः पिबेत्तोयं न तृप्तिमधिगच्छति।
मुहुः काङ्क्षति तोयन्तु तं तृष्णार्द्दितमादिशेत्॥
वातजाया लक्षणमाह।
क्षामास्यता मारुतसम्भवायां
तोदस्तथा शङ्खशिरःसु चापि।
स्रोतोनिरोधो विरसञ्च वक्त्रं
शीताभिरद्भिश्च विवृद्धमेति॥
शङ्खशिरःसु शङ्खयोः शिरसि च। स्रोतोनिरोधो रसाम्बुवाहिधमनीनिरोधः॥*॥ पित्तजामाह।
मूर्च्छान्नविद्वेषविलापदाहा
रक्तेक्षणत्वं प्रततश्च शोषः।
शीताभिनन्दा मुखतिक्तता च
पित्तात्मिकायां परिधूपनञ्च॥
विलापः प्रलापः। प्रततश्च शोषः अविरतश्च शोषः। शीताभिनन्दा शीतेच्छा। परिधूपनं कण्ठाद्धूमनिर्गम इव॥
कफजामाह।
वास्यावरोधात् कफसंवृतेऽग्नौ
तृष्णा बलासेन भवेन्नरस्य।
निद्रागुरुत्वं मधुरास्यता च
तयार्द्दितः शुष्यति चातिमात्रम्॥
अग्नौ जठराग्नौ। कफसंवृते स्वकारणकुपितेन कफेनोपरिष्टादाच्छादिते। वास्यावरोधात् अग्नेरुष्मावरोधात्। अवरुद्धानलोष्मणाम्बुवहस्रोतःशोषणात् बलासेन कफेन नरस्य तृष्णा भवेत्। तया तृष्णया अर्द्दितः पीड़ितः। शुष्यति कृशो भवति॥*॥
क्षतजामाह।
क्षतस्य रुक्शोणितनिर्गमाभ्यां
तृष्णा चतुर्थी क्षतजा मता तु।
क्षतस्य शस्त्रादिक्षतयुक्तस्य। रुक् पीड़ा॥*॥
क्षयजामाह।
रसक्षयाद्या क्षयसम्भवा सा
तयाभिभूतस्तु निशादिनेषु।
पेपीयतेऽम्भः स सुखं न याति
तां सन्निपातादिति केचिदाहुः॥
रसक्षयोक्तानि च लक्षणानि
तस्यामशेषेण भिषग्व्यवस्येत्।
रसक्षयलक्षणानि सुश्रुतेनोक्तानि॥ रसक्षये हृत्पीड़ा कम्पः शोषः शून्यता तृष्णा चेति। व्यवस्येत् जानीयात्॥*॥
आमजामाह।
त्रिदोषलिङ्गामसमुद्भवा च
हृच्छूलनिष्ठीवनसादकर्त्री॥*॥
भुक्तोद्भवामाह।
स्निग्धं तथाम्लं लवणञ्च भुक्तं
गुर्व्वन्नमेवाशु तृषां करोति।
लवणञ्चेति चकारात् कटु च॥*॥
उपसर्गजामाह।
क्षीणस्वरः प्रताम्यन् दीनाननहृदयशुष्कगलतालुः।
भवति खलु सोपसर्गात् तृष्णा सा शोषिणी कष्टा॥
शोषिणी धातुशोषिणी॥*॥
उपसर्गानाह।
ज्वरो मोहः क्षयः श्वासो वाधिर्य्यं कास एव च।
बहिर्निर्गतजिह्वात्वं सप्तैते तदुपद्रवाः॥*॥
तद्युक्ताया अरिष्टत्वञ्चाह।
ज्वरमोहक्षयकासश्वासाद्युपसृष्टदेहानाम्।
सर्व्वास्त्वतिप्रसक्ता रोगकृशानां वमिप्रसक्तानाम्॥
घोरोपद्रवयुक्तास्तृष्णा मरणाय विज्ञेयाः।
आदिशब्दादतीसारादीनां ग्रहणम्। अतिप्रसक्ताः निरन्तराः। घोरोपद्रवयुक्ताः अतीवमुखशोषादियुताः॥*॥
अथ तृष्णायाश्चिकित्सा।
वातघ्नमन्नपानं मृदु लघु शीतञ्च वाततृष्णायाम्।
तृष्णायां पवनोत्थायां सगुड़ं दधि शस्यते।
स्वादु तिक्तं द्रवं शीतं पित्ततृष्णापहं परम्॥*॥
मुस्तपर्प्पटकोदीच्यछत्राख्योशीरचन्दनैः।
शृतं शीतं जलं दद्यात् तृड्दाहज्वरशान्तये॥
छत्रा धान्याकम्। कश्चिद्धात्रीञ्च दद्यात्।
चन्दनमत्र धवलं दद्यात्तस्यातितृष्णाहरत्वात्।
शृतमर्द्धपक्वमत्र कर्त्तव्यम्। इति षड़ङ्गपानम्॥१॥
लाजोदकं मधुयुतं शीतं गुड़विमर्द्दितम्।
काश्मरीशर्करायुक्तं पिबेत् तृष्णार्द्दितो नरः॥२॥